

УДК 37.013:[140.8:304.2](81)П.Фрейре

ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ПАУЛО ФРЕЙРЕ

Надія Заячківська¹, Ірина Турчин²

¹Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 7, Львів, Україна, 79005,

²Львівський національний аграрний університет,
вул. В. Великого, 1, Дубляни, Україна, 30831

Розкрито чинники, які вплинули на формування науково-педагогічного світогляду відомого бразильського освітянина, представника критичної педагогіки Пауло Фрейре. Висвітлено головні аспекти проблеми його формування: суспільно-політична ситуація в Бразилії, сім'я, освіта, період вигнання, християнство та ідеї марксизму, філософські вчення, неперервне самовдосконалення особистості й науковця. Розглянуто такі політичні події, як Велика Депресія, “епоха Варгаса” та військовий переворот. Досліджено вплив батьків, дружини, навчання в школі та університеті на формування світогляду Фрейре. Розкрито погляди бразильського педагога на християнство та роботи Карла Маркса. Проаналізовано вплив філософів Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля та Жана-Поля Сартра. Розкрито наукові та педагогічні погляди і переконання Фрейре.

Ключові слова: Пауло Фрейре, критична педагогіка, науково-педагогічний світогляд, чинники формування світогляду, суспільно-політична ситуація, християнство, марксизм.

Пауло Фрейре – видатний бразильський педагог, політик, науковець, філософ і громадський діяч ХХ ст., представник критичної педагогіки. Життєвий шлях Пауло Фрейре – це сторінка яскравої та сильної особистості, реформатора в освітній теорії та практиці. Фрейре був почесним професором багатьох університетів Європи і Північної Америки. У 1986 р. був відзначений нагородою Юнеско за виховання в дусі миру. Він працював над методом ліквідації неписьменності та дослідженням діалогу, вважав, що освіта повинна бути доступною для всіх людей. Бразильський освітянин написав чимало книг та статей, а його “Педагогіка пригноблених” стала надзвичайно популярною. Завданням критичної педагогіки Фрейре є аналіз існуючого розподілу влади, системи цінностей та наявних суспільних і соціальних проблем з наступним їхнім вирішенням [2, с. 33].

Науково-педагогічний світогляд Пауло Фрейре формувалася в непростих життєвих умовах. Чинники, які сприяли цьому формуванню, стали рушійною силою для вироблення поглядів та переконань, які пізніше були

реалізовані у виступах, практичній діяльності, науково-педагогічних працях видатного освітянина. Вивчення цих чинників важливе для дослідження особистості відомого бразильського педагога, науковця та політичного діяча і визначення його розуміння світу.

Пауло Фрейре плідно працював над проблемами освіти у Бразилії та поза її межами, проводив значну громадську діяльність і залишив цінну науково-педагогічну спадщину. До творчості Пауло Фрейре зверталися українські науковці В. Гайденко, С. Ганаба, Н. Горук, Л. Зязюн, Л. Рижак. Різні аспекти, пов'язані з діяльністю Пауло Фрейре як виразника наукової та педагогічної думки ХХ ст., розглянуто у працях А. Кіркендаля, П. Тейлора, Г. Герхардта, Д. Шугуренського, Д. Кобен, П. Леонарда, П. Макларена, Дж. Джордж та інших зарубіжних науковців. Автобіографічна праця “Листи до Христини” доповнює дослідження його наукових та педагогічних поглядів.

Мета статті полягає в дослідженні головних чинників, які вплинули на формування науково-педагогічного світогляду Пауло Фрейре.

Вивчення праць, присвячених життєвому шляху Пауло Фрейре, дало змогу виділити низку чинників, які вплинули на формування його науково-педагогічного світогляду, виникнення в нього реформаторських ідей і моральних принципів.

На формування науково-педагогічного світогляду майбутнього освітянина значний вплив мала *суспільно-політична ситуація в Бразилії*. Передусім це період Великої Депресії (1929–1930 рр.), коли відбулось погіршення життя середнього класу, до якого належав Фрейре. Залежність від іноземних ринків, а також великий іноземний борг спричинили велику кризу [1]. Сім'я Фрейре також відчула на собі скрутні часи. З 1930 р. до 1954 р. тривала “епоха Варгаса”, який проголосив “Нову державу”, побудовану на централізації влади, авторитаризму, утвердженні культу президента та підтримці національного капіталу. У 1945 р. військові усунули його з посади, а перемогу здобув маршал Е. Дутрі, за правління якого закріпились демократична свобода, загальне виборче право, право на страйки та восьмигодинний робочий день. Також відбулося розірвання дипломатичних відносин з СРСР і зближення з США. Проте зовнішньополітичні тенденції призвели до незадоволення широких верств населення. Протягом десяти років, починаючи з 1947 р., Пауло Фрейре займав посаду директора відділу освіти та культури Соціальної служби для промисловості (SESI) [15, с.17]. У 1964 р. почався заколот у штаті Мінас-Жерайс, який поширився на інші штати і став відомим як “Березнева революція”. Встановлений військово-диктаторський режим, спрямований на національну безпеку й оборону від проявів агресії комунізму, проіснував до 1985 року [4, с. 112–114]. У той час заарештували багатьох людей. Не

вникаючи в діяльність Пауло Фрейре, пов'язану з ліквідацією неписьменності, його теж арештували.

З'ясовано, що вагоме значення у формуванні науково-педагогічного світогляду П. Фрейре мала *сім'я*. Батько Пауло став його першим учителем. Він брав деревинку, малював нею слова на піску, потім розбивав ці слова на склади і з'єднував їх у нові слова. Отже, Пауло знав алфавіт ще перед навчанням у школі [9, с. 2]. Фрейре імпонували релігійні переконання матері, а батько в них не втручався і навіть відвідав церемонію причастя Пауло, тобто показав своїм вчинком важливість поваги до поглядів інших людей [15, с. 12]. Така модель демократичної поведінки – рідкість у звичайній сім'ї, адже люди прагнуть передусім відстояти свою точку зору і забувають про почуття інших. Проте малий Пауло зміг на собі відчуті справді добрі сімейні стосунки і вирости в атмосфері, яка сприяла розвитку творчості. Наголосимо, що сім'я майбутнього педагога належала до середнього класу, тому він мав певні переваги, зокрема, можливість навчатись у приватній школі.

Показовий випадок із шестирічним Фрейре, коли в такому віці закладаються основи моральних принципів. Малий Пауло виразив невдоволення поведінкою його бабусі щодо чорношкірої жінки, адже він не міг уявити, як можна бути християнкою і мати расову упередженість. Мати Фрейре після смерті чоловіка казала, що той був впевненим, що його син займатиметься підривною діяльністю. Найцікавіше, що батько не сказав “революційною” – це надзвичайно сподобалось Пауло, коли він про це дізнався [10, с. 243].

Спілкування з родиною, усвідомлення своєї належності до середнього класу вплинуло на формування життєвих переконань та демократичних цінностей освітянина. Фрейре зазначав про поділ на класи у майбутніх працях, і це було відлунням його дитинства. Сімейні традиції допомогли Пауло сформувати моральні принципи, одержати знання, що визначило його майбутнє як видатного науковця та педагога.

Дружина Фрейре Ельза також внесла вагомий внесок у формування особистості Пауло. У “Педагогіці пригноблених” Пауло писав: “Я хочу висловити свою подяку Ельзі, моїй дружині та “першому читачеві”, за розуміння й підтримку моєї праці, яка належить і їй також” [6, с. 24]. Наголосимо, що книга “Грамотність: Читання Слова і Світу” присвячена дружині, пам'ять про яку завжди давала надію.

Фрейре стверджував, що Ельза мала фантастичний вплив на нього. Є певне розмежування у його житті, а саме: “до Ельзи” та “після Ельзи”. Саме завдяки дружині Фрейре зрозумів, що його викладання португальської мови стало не лише викладанням, а й освітою. Вона була “художником”, а її повага сформувала Пауло [10, с. 62–63]. Ельза була чудовим асистентом Фрейре – у 1950-х рр, коли освітянин починав працювати з людьми і вчився від них, як

працювати, дружина завжди перебувала поруч, а потім вказувала на місця, які потрібно виправити [10, с. 83]. Вона була його дружиною, матір'ю п'ятьох дітей, другом та помічником. Пауло мав колосальну підтримку від Ельзи, і це надихало його працювати над різними проблемами.

Особливо важливе місце у становленні особистості Фрейре посідала *освіта*. Завдяки відвідуванню місцевої початкової школи він зрозумів те, що у процесі навчання грамоти для утворення речень та поєднання речень зі значенням потрібно відштовхуватись від словникового запасу людей. Це потрібно робити, використовуючи обговорення та діалог. Його перший учитель, чуйна Юніс Васкелонас, просила учнів написати слова, які вони знають, а згодом скласти речення з ними, значення яких потім обговорювала з кожним [15, с. 13]. Навчання батьків і вчителів у початковій школі вплинули на формування поглядів, які втілювались у дослідженні діалогу та методу з ліквідації неписьменності. Перші кроки у навчанні Фрейре заклали основу його майбутніх переконань щодо методів викладання завдяки правильно поданій інформації та можливості пошуку свого шляху в житті.

Коли Фрейре відвідував приватну школу Освальдо Круза, то запам'ятав жест, який справив на нього велике враження. Одного разу вчитель приніс перевірені домашні завдання і кожному їх прокоментував, а на роботу Фрейре кивнув головою на знак поваги й визнання. Цей жест підсилив у незабезпеченого юнака почуття самоствердження. [5, с. 58]. Зазначимо, що міміка та жести підсилюють інформацію, а іноді створюють певний підтекст, навіть антонімічно переосмислюють сказані слова, ілюструючи відому сентенцію, що мова дана для того, щоб приховувати свої думки [3, с. 229].

Важливим для Фрейре було також навчання в юридичній школі. Хоча він не став юристом, проте здобутий досвід допоміг йому в подальшому житті. Отже, освіта у становленні П. Фрейре займала вагоме місце, адже він зміг вільно опанувати граматику мови, юридичні науки, написати дисертацію, вивчити виховні моменти викладання для того, щоб пізніше передати свої знання людям.

Період вигнання суттєво вплинув на досягнення бразильського освітянина. Фрейре був координатором проекту освіти дорослих “Рух за народну культуру” (Movement for Popular Culture) в Ресифі. Така робота допомогла сформуванню ранніх освітніх поглядів та започаткувати “культурні гуртки”. На цих гуртках замість учителя був координатор, замість лекцій – діалог, замість учнів – групи учасників, замість навчальних планів – компактні програми, розбиті й кодифіковані як навчальні блоки. Національна програма поширення письменності Міністерства освіти та культури, яку координував Пауло, планувала поширити діяльність по всій Бразилії, якби військовий переворот не скасував її [7, с. 57–72].

Діяльність Пауло Фрейре була незручною для влади, тому після арешту він покинув рідну Бразилію. Упродовж періоду вигнання Фрейре був політиком, викладав, писав книги та статті, запроваджував методи боротьби з неписьменністю. Цей період був плідним для творчих звершень і вдосконалення особистості. Саме вигнання зумовило розширення інтересів поза межами освіти, формування світоглядних і наукових позицій.

Надзвичайно суперечливим у житті П. Фрейре було поєднання *християнства та ідей марксизму*. Фрейре часто цитував “Тези про Файєрбаха” Маркса як одну з провідних праць свого часу. Пауло писав, що навіть до того, як він прочитав Маркса, він зробив його слова своїми [7, с. 108]. Фрейре наголошував у своїх працях, що знання та свобода повинні бути доступними для кожного, тому він критично ставиться до капіталістичного та комуністичного суспільств, бо жодне з них не забезпечує саморозвиток і свободу людей. Із промов і листів Фрейре можна дійти висновку, що він схиляється до християнства, хоча ці погляди не чітко виражені у “Педагогіці пригноблених”, де він цитував Маркса, Леніна, Фіделя Кастро, Гевару, але не Євангеліє [13, с. 181].

Є свідчення, що в одній з розмов у Римі Пауло Фрейре сказав, що людина, яка не розуміє Великдень у тому сенсі, щоб вмерти, щоб знову воскреснути, не є християнином. Він додав, що християнство для нього є дивовижним вченням. Фрейре написав молодому студентові теології, що Боже слово запрошує його відтворити світ не для панування його братів, а задля їхнього визволення [13, с. 181–182]. У тій розмові в Римі він стверджував, що ще не є повністю християнином, але кожного дня працює над тим, щоб стати ним, і його позиція є християнською, адже вона є революційною, людською, визвольною [13, с. 185].

Якщо би запитати Фрейре, чи він релігійна людина, то він радше назвав себе людиною віри [10, с. 246]. З листа, адресованого Роджеріо Альмейда Куну, зрозуміло, що Пауло вважає освіту визволенням для людини, а суспільство та її структури подібно до церкви пригноблюють замість визволяти [11, с. 22]. Пауло добре ставився до християнства, проте він не завжди погоджувався з позицією церкви. З цієї причини, коли йому виповнився 21 рік, він відійшов від католицизму. Протягом того року відходження від церкви Фрейре читав християнських філософів Бразилії та Європи [11, с. 23]. Згодом він приєднався до групи Католицької справи (Catholic Action movement), яка на відміну від церкви займалась проблемами бідності та голоду в північно-східній Бразилії [10].

Фрейре зазначав, що іноді люди називають його суперечливим, адже він говорить і про Ісуса, і про Карла Маркса з однаковою любов'ю. Його “зустрічі” з Марксом ніколи не змушували припинити “зустрічатись” з Богом. Пауло ніколи не казав Марксу: “Подивись, Маркс, насправді Христос

був дитиною. Христос був наївним”, а Христу – “Подивись, Маркс був матеріалістичною та жахливою людиною” [10, с. 246]. Наголосимо, що Фрейре мав змогу читати лише перекладені роботи Маркса. На підставі їхнього прочитання у Пауло Фрейре сформувався підхід, здебільшого пов’язаний з традицією марксистського гуманізму, який він поєднав з християнським гуманізмом, звертаючи увагу на етику та демократію [15, с. 44].

Філософські вчення таких філософів, як Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, Жан-Поль Сартр та ін. також вплинули на формування науково-педагогічного світогляду Пауло Фрейре. Він цитував цих відомих філософів у своїх працях, особливо у “Педагогіці пригноблених”. Гегелівська діалектика, а також його аналіз свідомості та самосвідомості є рушійними у творчості Фрейре. Наприклад, освітянин використовує трактування німецького філософа щодо підлеглості пригноблених свідомості господаря [6, с.33]. Діалектика та питання свободи були важливими у поглядах Сартра, тому Фрейре і звертався до творів французького філософа. Наприклад, бразильський педагог порівнював свою “банківську” модель освіти з концепцією Сартра про “годування” в освітній системі, коли вчитель намагається “нагодувати” учнів знаннями [6, с. 58].

Неперервний процес самовдосконалення також був характерною особливістю особистості та науковця Фрейре. Однією з переваг, які Пауло мав серед інтелектуалів, було те, що певні ідеї ніколи не надходили йому ніби нізвідки. Навпаки, знання він здобував завдяки практиці, критичному сприйняттю та аналізу діяльності інших. Фрейре міг критично мислити, тому займався критичним читанням, яке висвітлює його діяльність і діяльність інших, а також пояснює рівень успіху та підтверджує рівень помилок [8, с. 85].

Коли Фрейре викладав, то захопився читанням, тому значну частину грошей він витрачав на книги та старі спеціалізовані журнали, а на одяг йому вже не вистачало коштів. Пауло згадував випадок, коли одного дня він був одягнений у костюм, який був занадто теплим для бразильського клімату. До нього підійшла учениця, яка запитала, чи не занадто тепло він одягнений. Фрейре відповів на це, що не має іншого одягу, а учениця після заняття вибачилась. Для нього журнали та книги були більш значимі, ніж елегантний одяг [8, с. 77–78]. Наполегливість у досягненні цілей та жага до знань відкрили Фрейре двері до нового життя. У цьому житті він зміг розкритися та здобути світову славу, незважаючи на те, що хоча народився у заможній сім’ї, але пережив голод та період безгрошів’я, занепад духом. Він завжди читав, розвиваючи увагу та розум, приділяв увагу деталям у всьому, а тому і зміг повністю розкрити проблеми суспільства. Для сьогодення приклад з

одягом Фрейре дивним, але свідчить про справжню відданість науці, яка зайняла чільне місце в думках освітянина.

Отже, дослідивши життєвий шлях Пауло Фрейре, можна стверджувати, що на формування особистості та його науково-педагогічного світогляду вплинули такі чинники: суспільно-політична ситуація в Бразилії, сім'я, освіта, період вигнання, християнство та ідеї марксизму-ленінізму, філософські вчення, неперервне самовдосконалення особистості та науковця.

Світогляд Фрейре свідчить про його позицію справжнього патріота Бразилії, який завжди сприяв поширенню культури серед пригноблених. Особистість Пауло Фрейре та його науково-педагогічний доробок ще достатньо не вивчений в українській педагогічній спадщині, тому потрібно детально дослідити його роботи як реформатора та практика в царині освіти.

-
1. Велика депресія // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Велика_депресія.
  2. Горук Н. Навчання демократії в неформальній освіті для дорослих у США і Канаді / Н. Горук // Вісник Львівського університету, 2006. – С. 131–136.
  3. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / Ю. В. Косенко. – Суми: Сумський державний університет, 2011. – 187 с.
  4. Світова історія XX століття. Енциклопедичний словник / За ред. Ігора Підкови та Романа Шуста. – Львів: Літопис, 2008. – 976 с.
  5. Фрейре Пауло. Педагогіка свободи: етика, демократія і громадянська мужність ; пер. с англ. О. Дем'янчук / Пауло Фрейре. – К. : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2004 . – 122 с.
  6. Фрейре Пауло. Педагогіка пригноблених ; пер. О. Дем'янчук / Пауло Фрейре. – К. : Юніверс, 2003. – 166 с.
  7. Фрейре Пауло. Формування критичної свідомості; пер. з англ. О. Дем'янчук / П. Фрейре. – К. : Юніверс, 2003. – 170 с.
  8. Freire P. Letters to Christina / P. Freire. Translated from Portuguese. – Psychology Press, 1996. – 259 p.
  9. Gerhardt H.-P. Paulo Freire // [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ibe.unesco.org/publications/ThinkersPdf/freiree.PDF>
  10. Horton Myles, Freire Paulo. We make the road by walking: conversations on education and social change / Myles Horton [edited by Brenda Bell, John Gaventa and John Peters]. – Philadelphia: Temple University Press, 1990. – 256 p.

11. *Jorge Jeria. Vagabond of the obvious: a bibliographical presentation of Paulo Freire: dissertation submitted to the graduate faculty in partial fulfillment for the degree of doctor of philosophy / Jeria Jorge. – Iowa State University, 1984. – 156 p.*
12. *Kirkendall, Andrew J. Paulo Freire and the cold war politics of literacy / Andrew J. Kirkendall. – University of North Carolina Press, 2010. – 246 pp.*
13. *Molding the hearts and minds: education, communications, and social change in Latin America / edited by John Britton. – Scholarly Resources Inc., 1994. – 249 p.*
14. *Rethinking Freire: globalization and the environmental crisis / edited by C. A. Bowers, Frederique Apffel-Marglin. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2005. – 224 p.*
15. *Schugurensky D. Continuum library of educational thought Paulo Freire / D. Schugurensky. – Bloomsbury Publishing, 2011. – 272 p.*

*Стаття: надійшла до редколегії 18.11.2015
доопрацьована 21.01.2016
прийнята до друку 09.02.2016*

**FORMATION OF PAULO FREIRE'S SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL
WORLDVIEW**

Nadia Zayachkivska¹, Iryna Turchyn²

¹*Ivan Franko National University of Lviv
Tuhan-Baranovskoho Str., 7, Lviv, Ukraine, UA – 79005*

²*Lviv National Agrarian University,
V. Velukoho Str., 1, Dubliany, Ukraine, UA – 30381*

The article reveals the factors, which influence the scientific and pedagogical worldview of a famous Brazilian educator, a representative of critical pedagogy Paulo Freire. It highlights the main aspects of its formation: social and political situation in Brazil, family, education, the period of exile, Christianity and the ideas of Marxism, philosophical doctrine, the continuous self-improvement as a personality, and a scientist. The authors consider such political events as the Great Depression, “Vargas Era” and military coup. They research the impact of parents, wife, studying at school and university on forming the Paulo Freire’s world outlook. The attention is paid to Freire’s middle-class family: his father as the first teacher and his mother as the Christian mentor as well as Paulo’s wife as his friend and the best assistant. An important role of Freire’s education, namely elementary and private schools, university of Pernambuco are defined. The article describes the Freire’s activity abroad during the period of exile. It outlines the views of the Brazilian educator on Christianity and works of Karl Marx. Freire’s views of Christianity and ideas of Marxism are worth researching, as it is one of the controversial issues in his creative work. The authors explain his approach to the combination of Christian and Marxist humanism, taking into account the democracy. The impact of such philosophers as Georg Wilhelm Friedrich Hegel and Jean-Paul Sartre is analyzed. The authors examine the continuous process of self-improvement as the personal characteristic of the Brazilian educator. These factors show the formation of Freire’s moral principles, scientific and educational ideas. The personality of Paulo Freire and his scientific and pedagogical views are not sufficiently researched in the Ukrainian Pedagogical Studies, so the detailed analysis is to be done for the better understanding of this outstanding Brazilian educator.

Key words: Paulo Freire, critical pedagogy, scientific and pedagogical worldview, factors of worldview formation, social and political situation, Christianity, Marxism, exile.